

Aneta Skuza

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
askuza@ujk.edu.pl; ORCID:0000-0003-2120-8591

Czesław Czapów – człowiek czynu – jako organizator opozycyjnego klubu dyskusyjnego Personalisci (1950–1953)

Abstrakt: W prezentowanej pracy punktem dociekań stał się ten obszar działalności C. Czapowa, który wiąże się z współtworzeniem przez Niego opozycyjnego klubu dyskusyjnego, jakim byli Personalisci. Stanowili oni niezwykle ciekawą grupę mającą swe korzenie w warszawskich grupach studentów i w Klubie Logofagów. Ich ideą były poszukiwania intelektualne związane z obszarem nauk społecznych. Zauważany był także ich sprzeciw wobec ówczesnego wzorca stalinowskiego, który starano się narzucić ówczesnym naukom społecznym, ale także ich poszukiwania pewnego systemu wartości społecznych, który pozostając lewicowy, ochraniał i bronił praw człowieka, a przede wszystkim umożliwiał współpracę ludzi wierzących, jak i niewierzących.

Słowa kluczowe: personalizm, klub dyskusyjny, Personalisci.

Wprowadzenie

[...] idź wyprostowany wśród tych co na kolanach
wśród odwróconych plecami i obalonych w proch
ocalałeś nie po to aby żyć
masz mało czasu trzeba dać świadectwo...
(Herbert 1988, s. 88)

Przytoczony fragment Przesłania Pana Cogito można uznać za motto niniejszego tekstu, poświęconego temu szczególnemu, charyzmatycznemu pedagogowi – jakim

był dr hab. Czesław Czapów¹. We wspomnieniach kolegów i współpracowników zapisał się jako wybitna, bardzo silna oraz dominująca osobowość. Życzliwy, wesoły, uśmiechnięty, mający w zanadru najnowsze dowcipy, chętnie udzielający rad i pomocy (Jawłowska 2003, s.62). Autor wielu książek, głównie z zakresu profilaktyki społecznej i resocjalizacji. Powszechnie uznawany za jednego z przedstawicieli „warszawskiej szkoły pedagogiki resocjalizacyjnej” (Pytko 2010, s. 25–26). Jest to jednak jedynie część Jego wizerunku. Zakres Jego zainteresowań wykraczał bowiem daleko poza jedną dziedzinę wiedzy. „Był w całym tego słowa znaczeniu demokratą i humanistą” (Matejko 2003, s. 57). Gdy rozpoczął studia na pedagogice w Uniwersytecie Warszawskim (1946 r.) już był to człowiek z życiorysem (Skuza 2021, s. 451–474) – „barwna plama na coraz bardziej szarym tle” (Man-turzewski 2003, s. 76). Dziś już nielicznym znane są te kadry z Jego życia, które wiążą się z działalnością w okresie stalinowskim.

Personalizm

Personalizm chrześcijański jako prąd filozoficzno-teologiczny obecny w katolicyzmie w XX w. (od ok. 1930 r.) wyrósł na gruncie nauki Kościoła i stanowi pogłębianą refleksję nad integralną prawdą o człowieku jako osobie. Nie jest to kierunek jednorodny – obejmuje bowiem różne nurty: tomistyczny, aksjologiczny, egzystencjalny, społeczno-ekonomiczny. Jednak każdy z nich zaznacza szczególną rolę i wartość osoby ludzkiej ze względu na nią samą. Uznaje ją za byt biologiczny, historyczny, transcendentny. Rozwój osoby ludzkiej jest tu rozumiany jako cel życia społecznego, zaś prymat wartości osobowych (rozum, wolność) stawiany jest tu przed wartościami ekonomicznymi oraz strukturami społecznymi, które warunkują ich postęp i rozwój.

Współczesny personalizm łączony jest z przede wszystkim z osobą Emmanuela Mouniera, aczkolwiek pełnego rozwinęcia personalizmu chrześcijańskiego dokonał Jacques Maritain. Ten francuski myśliciel, nazywany niekiedy chrześcijańskim racjonalistą (Wintrop 1983, s. 343), próbował rozwinąć tomistyczną filozofię społeczną i polityczną stosując jej zasady do współczesnych zagadnień. J. Maritain potrafił od razu uchwycić wewnętrzną logikę filozofii tomistycznej, zgodnie z którą rozum jest uległy wobec wiary (Mrówczyński 1964, s. 16). Odkrywając idee personalizmu u św. Tomasza z Akwinu szeroko zastosował je do wychowania. Na dalszy rozwój personalizmu miało wpływ wielu filozofów i teologów otwierając go na takie kierunki jak m.in.: egzystencjalizm, fenomenologia, teoria wartości.

Na szczególną uwagę w rozwoju myśli pedagogicznej zasługuje personalizm pedagogiczny, w którym to wyróżniamy następujące odmiany: personalizm onto-

<?> Badania realizowane w ramach minigrantu Rektora UJK w Kielcach otrzymanego na realizację projektu – „Czapów. Człowiek. Pedagog. Mistrz” na rok 2022.

logiczny (metafizyczny) i historyczny. I o ile J. Maritain akcentuje wymiar metafizyczny osoby, uznając ją za strukturę otwartą, dynamiczną, tajemniczą, jako rezultat doświadczenia, w którym pojedynczość i kreatywność jednostki pozostaje w relacjach z obrazem transcendentnych nadrzędnych wartości, to z kolei E. Mounier wzmacniał wymiar egzystencjalny, historyczny i społeczny, zakładając „wspólnotę osób”. To w niej następuje połączenie praw jednostki z tymi ze społeczności. Personalizm E. Mouniera jest mocno osadzony w historii, jako ciągle potwierdzanie się boskiego projektu do realizowania w procesie ustawicznego nawracania. Dla wychowania „oznacza” to prowadzenie rozwoju człowieka ku dojrzałości, która pozwoli osobie na stopniowe nabywanie świadomości siebie, a także odpowiedzialności za siebie i innych. Wolność osobowa i odpowiedzialność społeczna mogły być zagwarantowane przez odmienny sposób myślenia i realizowania wychowania w rodzinie oraz w szkole (Nowak 2019, s. 496). W swym „Manifeście” (1975) E. Mounier podkreślał sprzeciw wobec wszelkiemu reżimowi totalitarnemu szkoły, która – jego zdaniem – zamiast przygotowywać osobę do „stosowania” wolności i odpowiedzialności, ogranicza i hamuje ją od początku, ucząc myślenia na zlecenie, działania przez słowo porządkujące, bycia podporządkowanym i zaszufadkowanym (Mounier 1975, s. 66).

Dla pedagogiki personalistycznej kluczowa jest koncepcja człowieka jako istoty bytowo zróżnicowanej, stanowiącej połączenie elementów materialnych (ciało), jak i niematerialnych (dusza). Ciało inicjuje wewnętrzne „ja” jako podmiot, z kolei dusza stanowi element integrujący wszystkie materialne elementy bytu człowieka – organizuje zatem całość ludzkiego życia. W naturze człowieka istnieją dwa poziomy bytowe. Pierwszym z nich jest życie biologiczno-wegetatywne, które włącza nas w widzialny świat materialny. Z kolei drugi poziom – życie psychiczno-duchowe sprawia, iż wykraczamy poza ten świat. Stąd też możemy mówić o materialnych i niematerialnych działaniach człowieka (Kowalczyk 1997, s. 9–12).

Jacques Maritain wyróżnił w naturze człowieka dwa wymiary: materialną jednostkowość, która czyni człowieka częścią przyrody oraz niematerialną osobowość, która z kolei wskazuje na życie umysłowo-duchowe oraz na transcendencję przyrody. Na ten duchowy wymiar człowieka jako osoby wskazują dwie jego istotne właściwości: rozumność i wolność. Osobowy wymiar człowieka uwiadacznia się w działaniach: intelektualnym poznaniu i zdolności do samokierowania sobą (autodeterminacji), z kolei wolność jest konsekwencją rozumności dając tym samym możliwość samodecydowania (Maritain 1935, s. 31–34). Jednocześnie zwracał uwagę na wolność wyboru, która jest wolnością jedynie zewnętrzną. Ponadto pomija ona rolę wolności wewnętrznej człowieka co w konsekwencji przeczy istnieniu wolności woli. Tym samym w rezultacie pomija kwestię odpowiedzialności człowieka. Według J. Maritain wolność zewnętrzna (wolność wyboru) jest niezaprzeczalnym prawem człowieka, ale nie jest ona równoznaczna z wolnością wewnętrzną. Jej osiągnięcie wymaga bowiem długotrwałego wysiłku moralnego i opowiedzenia się człowieka za dobrem. Tą ostatnią można osiągnąć

tylko poprzez miłość. Taka wolność to umiejętność samokierowania sobą, poczucie odpowiedzialności za siebie i innych ludzi, a także zdolność do moralnego doskonalenia się (Maritain 1960, s. 20–29).

Romano Guardini nakreślił trzy poziomy osobowego istnienia człowieka. Są nimi:

- pierwszy poziom – osoba – jako „forma” – rozpoznawalna jako kształt wśród innych;
- drugi poziom – „osoba” – jest reprezentowany przez indywidualność stanowioną już przez wewnętrzność;
- trzeci poziom odnajdujemy w osobowości – tutaj osoba ukazuje wewnętrzność przez samoświadomość, wewnętrzność osoby wyraża się także poprzez wolność (Guardini 1939, s. 122–149).

Uznana jest zatem struktura wewnętrzna osoby, jej dynamika oraz wszystkie relacje. „Osoba” należy do samej siebie, przynależy sobie, nie może być posiadana przez innego, nie może być też reprezentowana, jak i zastąpiona przez innych. Jednocześnie nie może być zagrożona w swoim istnieniu jako osoba, jeśli sama nie odrzuci istnienia dającego jej podstawę, którą jest ona sama (Guardini 1939, s. 85).

Personalizm funkcjonuje na poziomie realizmu, na którym to fakty duchowe nie tylko się nie wykluczają, wręcz zakładają rzeczywistość osobową na wszystkich poziomach: od cielesnego i materialnego – do zmysłowego oraz od biologicznego aż do psychologicznego. Uznaje on również rzeczywistość środowiska, w którym to dokonuje się osobowa egzystencja. Ma ono także znaczenie dla rozwoju osoby (Guardini 1964, s. 71–78). Ponadto w ujęciach pedagogiki personalistycznej podkreśla się wychowanie przez środowisko (otoczenie) lub za jego pośrednictwem, które tylko wychowuje jeśli „przechodzi przez osobę” (Flores d’Arcais, s. 54–55). A to wychowanie to według J. Tarnowskiego (Tarnowski 1992, s. 120) są to sposoby i procesy, które istotnie ludzkiej dają szansę odnaleźć się w swoim człowieczeństwie.

Trzeba także podkreślić, iż personalizm akcentuje również problem „dobra wspólnego”. To „dobro” stanowi nową i wyższą wartość. Jednak pomimo tego, iż państwo nakłada na obywateli – w imię dobra wspólnego – określone obowiązki – to nigdy nie może „wymagać” od człowieka rezygnacji z przekonań, z zasad etycznych, aby działał wbrew sobie i sumieniu. Obowiązkiem człowieka jest bowiem współosiągać cele społeczne. Z kolei one powinny mu pomagać w osiąganiu jego osobistych celów. Personalizm uznaje zatem wartość „dobra wspólnego” za podstawę życia społecznego, ale także podkreśla, iż nie może ono naruszać dobra indywidualnego. Sensem życia społecznego jest bowiem wszechstronny rozwój osoby ludzkiej – bo to ona jest zawsze celem (Maritain 1947, s. 49–52).

„Personalisci” – seminaria i broszura

Grupa dyskusyjna – Personalisci powstała w 1950 r. Jej centralną postacią, która zainspirowała się personalizmem był Czesław Czapów. Urodzony w 1925 r.

w Grodnie, w inteligenckiej rodzinie (Kalinowski i in., 1996, s. 325) – m.in. jego ciotką była Wiktorja Czapów, znakomita pedagog, dyrektor Seminarium Pedagogicznego w Grodnie, a potem Liceum Pedagogicznego w Kielcach (1945–1951) (Jawłowska i in., 2000, s. 1–3). To właśnie pod jej kierunkiem C. Czapów przygotowywał się do matury, którą zdał w 1946r. W Kielcach pracował także Jego ojciec – Benedykt Czapów. Był on naczelnikiem Wydziału Drogowego w Urzędzie Wojewódzkim (Skuza 2020, s. 167–182).

Po zdaniu matury rozpoczął studia na kierunku Pedagogika w Uniwersytecie Warszawskim, podczas których to dołączył do grupy Pawiany. „Wprowadził mnie tam mój kolega Jan Rusiecki. »Pawiany« było to grono osób, które urządały wspólne zabawy czy wieczory. [...] Byłem zresztą tylko na kilku takich wspólnych zabawach. W r. 1948 szereg osób ukończyło studia i towarzyskie spotkania »Pawiańskie« rozleciały się. Próbowałem podtrzymać »pawiańskie« tradycje tj. śpiew »pawiański«, dekorowanie ścian małpkami, zwyczaj wspólnych śpiewów, monologów i skeczów, urządzając u siebie w domu doroczne karnawałowe »spotkania towarzyskie«, gdzie zresztą zapraszałem różnych znajomych” (IPN BU 001043/3928, k. 16–17). „Pawiany” – był to nieformalny klub zrzeszający studentów starszych lat oraz asystentów Uniwersytetu Warszawskiego. Należeli do niego m.in. Władysław Słodkowski, Jan Strzelecki, Irena Gliwkówna, Halina Korciepińska, Dżanet Połtorzycka, Jerzy Kubin, Jerzy Dąbski. Jerzy Krasnowolski podkreślił także związki „Pawianów” z osobą prof. Bogdana Suchodolskiego. Wynikały one z „klimatu ideowego” łączącego „prawicowy socjalizm” z katolicyzmem, a także z faktu, iż dwóch „pawianów” było asystentami prof. B. Suchodolskiego (IPN BU 001043/3928, k. 291). To właśnie poprzez spotkania w kręgu „Pawianów” C. Czapów nawiązał współpracę z „Kolumną Młodych” i „Tygodnikiem Warszawskim”. Uczestniczył także w zebraniach tzw. Kręgu myśli organizowanego w ramach starszoharcerskiego kręgu „Kuźnica”, często pojawiał w kręgu „Dziś i Jutro” gdzie udało mu się opublikować swoje teksty (IPN BU 001043/3928, k.16–17). Bardzo ważne dla C. Czapówa były regularne seminaria prowadzone przez prof. B. Suchodolskiego, który to pozostawał pod wpływem personalizmu. Także pod jego kierunkiem powstała praca magisterska C. Czapówa – „Nałkowski – pedagog walczący. Próba klasyfikacji poglądów pedagogicznych Wacława Nałkowskiego podjęta ze stanowiska materializmu historycznego” – obroniona 22 stycznia 1952 r. (Skuza 2020, s. 171).

W 1949 roku C. Czapów poznał Zygmunta Skórzyńskiego, który przyjechał z Krakowa do Warszawy „naładowany krakowskimi doświadczeniami, przeżyciami intelektualnymi związanymi z kilkuletnią działalnością tamtejszego Klubu Logofagów, czyli »pożeraczy słów«. Pierwszy okres naszych wspólnych przeżyć z Czesławem to był czas ostrej opozycji, w której razem braliśmy udział [...] Mieszkalem wówczas – będąc młodym asystentem Instytutu Urbanistyki i Architektury – rok albo półtora roku (1950–1951) w mieszkaniu Czesława przy ulicy Głogera 6” (Skórzyński 2003, s. 64). Poznali się podczas bankietu zorganizowane-

go przez Bolesława Piaseckiego na Mokotowie. Podczas rozmowy okazało się, iż obaj interesują się problematyką poruszaną na łamach „Etapu”, a przede wszystkim kierunkiem filozoficznym reprezentowany przez K. Mannheima, a co za tym idzie personalizmem katolickim. Po zamknięciu „Etapu” Z. Skórzyński, C. Czapów, A. Raźniewski, J. Dąbski podjęli decyzję organizacji spotkań podczas których można by dyskutować nad personalizmem jako postawą dotyczącą wszystkich ludzi, niezależnie od wyznania (IPN BU 01224/5, k. 555–556). Z kolei A. Raźniewski wspominał, iż podczas rozmów towarzyskich powstała myśl organizowania spotkań dyskusyjnych na tematy dotyczące: filozofii chrześcijańskiej, zwłaszcza personalistycznej, problematyki, zwłaszcza metodologii nauk społecznych. Czesław Czapów zaproponował włączenie do tych dyskusji także: Jerzego Kubina, Stanisława Manturzewskiego oraz Jana Józefa Lipskiego (IPN BU 01224/5, k. 638).

Pierwsze seminarium odbyło się wiosną 1950 r. w mieszkaniu C. Czapowa. Uczestniczyli w nim m.in.: Jerzy Dąbski, Andrzej Raźniewski, Aleksander Matejko, Stanisław Manturzewski, Tadeusz Mazowiecki, Janusz Makarczyk, Mikołaj Roztworowski¹. Podczas kolejnych udało im się omówić następujące prace: „Podstawy i zasady polityki humanizmu socjalistycznego” (praca C. Czapowa), „Rola nauk społecznych we współczesnym świecie” (praca A. Matejki), fragmenty z pracy doktorskiej J. Kubina poświęconej zagadnieniom teoriopoznawczym oraz pracę o koncepcjach Leona Petrażyckiego, którą wygłosił A. Podgórecki (IPN BU 001043/3928, k. 18). Z zachowanych w IPN „Zeznań własnych” Z. Skórzyńskiego (IPN BU 01224/5, k. 557) wynika także, iż przedstawiany był referat o roli nauki w gospodarce planowej, J. Kubin wspominał o metodzie materializmu historycznego, natomiast S. Manturzewski wygłosił referat dotyczący badań eksperymentalnych w naukach społecznych). Zatem owe seminaria dotyczyły humanistyki oraz nauk społecznych, co pozwalało im myśleć niezależnie i co zapewne chroniło ich przed dogmatyzmem stalinowskim i totalitarnym dyktatem w nauce, którą „uprawiali”. Natomiast w pierwszym meldunku odnotowanym w sprawie „Personalistów” czytamy: „W dniu 11 VI 50 r. odbyło się zebranie u Czapowa, na którym Czapów wygłosił referat o personalizmie. Po referacie wywiązała się dyskusja, która wykazała, że należy kontynuować zebrania ludzi o różnych światopoglądach, którzy

¹ Informacje, które pozwalają na odtworzenie przebiegu oraz celu owych spotkań są zawarte w oświadczeniach poszczególnych uczestników, które zebrane zostały podczas prowadzonego śledztwa w 1953 r. przez Urząd Bezpieczeństwa. Niestety z zebranych dokumentów wynika, iż agentem UB w grupie Personalistów był J. Dąbski – pseudonim „Popiel”. To on systematycznie raportował, choć większość jego oryginalnych meldunków nie zachowała się. Teczka „Popiela” została bowiem zniszczona w 1965 r., a dotarcie do poszczególnych dokumentów stało się możliwe dzięki odpisom sporządzonym do „Arkuszy kronikarskich do dossier przestępców przeciwpaństwowych”, które założono na C. Czapowa, J. Kubina, Z. Skórzyńskiego, A. Raźniewskiego. Od czerwca 1950 r. raporty „Popiela” trafiały do teczek „Personalistów”, która założona została na podstawie otrzymywanych od niego meldunków i która szybko przybrała nazwę „operacji” pod kryptonimem „Wilki” – IPN BU 01224/5, k. 15–24. „Plan agenturalnego opracowania i przedsięwzięć operacyjnych w sprawie „Wilki” z 2 czerwca 1951 r. podpisany przez naczelnika Wydziału IV Departamentu V MBP kpt. Filipiaka”.

mogą się jednak godzić co do pewnych spraw”. Z kolejnej notatki dostarczonej od „Popiela” z dnia 21 lipca dowiadujemy się, iż w ciągu miesiąca odbyły się trzy zebrania podczas których J. Kubin wygłosił następujące referaty: „Planowanie i pozycja socjologii” oraz „Obiektywizm w nauce” (IPN BU 01224/5, k. 654). Referatu J. Kubina słuchali i potem o nim dyskutowali C. Czapów, A. Rażniewski, Z. Skórzyński, A. Matejko, A. Podgórecki, S. Manturzewski, J. Dąbski. Natomiast A. Rażniewski wygłosił referat na temat realizmu w naukach społecznych, inspirując się ideami Kręgu Wiedeńskiego (IPN BU 01224/5, k. 787). Z kolei z doniesień z dnia 13 listopada 1950r. dowiadujemy się, iż w nowym roku akademickim odbyły się już trzy zebrania. Uczestniczyli w nich C. Czapów, Z. Skórzyński, A. Matejko, J. Dąbski, A. Rażniewski, J. Kubin, T. Mazowiecki, S. Manturzewski, Z. Kossakowska oraz Z. Marek. Ze złożonego raportu wynika, iż „zespół szuka formy dla legalnej działalności poprzez »Dziś i Jutro« lub kontakt ze Stommą, który ma przyjechać do Warszawy około 27 bm. Cele zespołu mają być naukowawcze, z tym jednak wyraźnym nastawieniem, że chodzi o krytykę nauki współczesnej. W ramach zespołu rysuje się mniejsza grupa wyraźnie katolicka. [...] która stawia sobie cele bardziej konkretne, jak oddziaływanie na młodzież i podsuwanie właściwej literatury. Grupa ta szuka kontaktu z Episkopatem przez osobę konkretnie wyznaczonego opiekuna grupy spośród księży. Spotkanie z Z. Markiem z Krakowa nie było przypadkowe. Reprezentuje on wybitnie konkretny kierunek katolicki i zdaje się być w Krakowie związany z Andrzejem Rozmarynowiczem” (IPN BU 01224/5, k. 184–185). Dodatkowo, z „Oświadczenia” napisanego przez C. Czapów na skutek prowadzonego później śledztwa (w 1953 r.) wiemy, iż pod koniec 1950r. napisał on także pracę: „Podstawy i zasady socjalizmu humanistycznego”, którą to omówił z J. Dąbskim. Co ciekawe, z oświadczeń C. Czapów wynika, że to J. Dąbski „wskazał na grupę nieznanej mi na ogół młodzieży akademickiej /znałem jedynie A. Wiercińskiego/, która interesuje się zagadnieniami personalizmu. A. Wierciński, z którym ja zresztą bezpośrednio na te tematy nie rozmawiałem, miał mieć, jak mi to powiedział J. Dąbski kilku inteligentnych znajomych w Gliwicach. Ja rozglądałem się w myśli po innych miastach, ale nic z tego nie wyszło, gdyż po prostu nie widziałem nikogo godnego uwagi. [...] w gruncie rzeczy cała ta »praca« nie trwała chyba więcej niż trzy tygodnie 1950 r. i o ile wiem ograniczyła się do paru dyskusji kol. Wiercińskiego z jakimś jego kolegami na terenie Warszawy. Ja ze swej strony dałem na te dyskusje swoje zresztą luźnie opracowane notatki o personalizmie i omówione i uzupełnione wyciągi z artykułu prof. Chałasińskiego »Problemy demokracji« zamieszczonego swego czasu w »Odrodzeniu«” (IPN BU 001043/3928, k. 19). Co ciekawe, z tej relacji bezpośrednio wynika, że inicjatorem tworzenia grupy poza Warszawą jak i wśród studentów był J. Dąbski – „Popiel”. Z zebranej w IPN dokumentacji wynika także, że bardzo szybko – już w styczniu 1951r. oficer Wydziału IV Departamentu V Bronisław Kleina napisał „Postanowienie o wszczęciu agenturalnego opracowania” wobec członków grupy „Personalistów”. Został ono zatwierdzone 31 stycznia 1951r.

Stwierdzono w nim m.in., że grupa założona przez C. Czapówkę zamierza zaprosić na kolejne zebranie „kogoś” z „Dziś i Jutro”, konkretnie Mazowieckiego Tadeusza, aby być krytym przez nich wobec władz”. Jak wynika z cytowanego dokumentu postanowiono także nawiązać współpracę z Stanisławem Stommą, jednak rozmowy prowadzone przez C. Czapówkę nie przyniosły rezultatu. Ponadto jak wynika z raportów „Popiela” uznano, iż istnieją grupy personalistyczne poza Warszawą – np. w Krakowie, którego aktywnymi członkami są M. Zbigniew, A. Rozmarynowicz, A. Podgórecki. Dostrzeżone zostały także związki z zespołem personalistycznym profesorów: B. Suchodolskiego, S. Ossowskiego, a także T. Kotarbińskiego. Podkreślono, iż grupa personalistyczna przygotowuje I część pracy w rękopisie, która po skompletowaniu całości zostałaby opracowana w formie książki, przepisana w kilku egzemplarzach i przekazana za granicę poprzez krewnych C. Czapówkę, którzy jak wynika z raportu są na polskich placówkach dyplomatycznych zagranicą. W pracach tych analizuje się i atakuje pewne marksistowskie sformułowania naukowe, z równoczesnym naciskiem na sprawy narodowe i wrogości do ZSRR. Zespół nie ogranicza się zatem jedynie do pracy ideologicznej, ale podnosi zagrożenia pracy nielegalnej działalności na wypadek wojny. W konkluzji owego „Postanowienia” stwierdzono „biorąc pod uwagę wrogą robotę skierowaną przeciw Polsce Ludowej i naszej Partii, proszę o zatwierdzenie postanowienia o wszczęciu agenturalnego opracowania na” (IPN BU 01224/5, k. 4–9) ... tutaj pojawia się lista 25 nazwisk wraz z krótkimi charakterystykami o co są podejrzewani. Pośród wymienionych pojawiają się oczywiście nazwiska: C. Czapów, A. Raźniewski, Z. Skórzyński, J. Dąbski², J. Kubin, J. Matejko, M. Rostworowski, T. Mazowiecki, prof. S. Ossowski, Prof. B. Suchodolski, prof. T. Kotarbiński, Z. Kossakowska, S. Manturzewski, J. Konopka, A. Rozmarynowicz, A. Podgórecki, S. Stomma i inni. Podkreślenie związków profesorów z zespołem „Personalistów” pozwalało zapewne podejmować działania zmierzające do oskarżenia ich o wspieranie działalności antypaństwowej, a tym samym pozbawienie prawa do pracy na uniwersytetach.

Czesław Czapów bardzo poważnie zaangażował się działalność „Personalistów”. Z relacji J. Kubina dowiadujemy się, iż jesienią 1950r. rozpoczął on przygotowywanie broszury, w której to podkreślał „szczególne znaczenie osoby ludzkiej. Człowiek jest rzeczą świętą, nie można go krzywdzić, to byłaby intencja pierwsza, a druga to, że człowiekowi z natury przysługują pewne prawa, prawo swobodnego myślenia i wypowiedzania się, prawo swobodnego zrzeszania się. Takie określenie znaczenia osoby ludzkiej było wynikiem obawy, aby nie skrzywdzić człowieka w toku reform społecznych czy rewolucji dokonywanych właśnie w imię człowieczeństwa. [...] Z pojęciem personalizmu wiązał Czapów Mannheimowskie pojęcie demokracji walczącej, pojęcie dyktatury w obronie demokracji przeciwko faszy-

.....

² Po analizach zebranych dokumentów wraz z historykami wyjaśnione zostało, iż praktyką UB było ukrywanie tożsamości agenta – w naszym przypadku J. Dąbskiego – ps. „Popiel”, także w przygotowywanych przez nich opracowaniach.

zmowi. Demokracja ta był w sposób zachodnioeuropejski rozumiana – wolność myśli, słowa, zrzeszania się. [...] Katolik postępowy winien uczestniczyć w rewolucji w sposób krytyczny. Czapów w całej rozciągłości podpisywał się pod reformami, jakich w Polsce dokonano: nacjonalizacji przemysłu i likwidacji obszarnictwa, a także jakich dokonuje się w rolnictwie” (IPN BU 01224/5, k. 707–710). Z raportów „Popiela” dowiadujemy się, iż poszczególne fragmenty broszury C. Czapów konsultował z innymi członkami zespołu. Powstały dwa opracowania, które miały stanowić materiał przeznaczony do dyskusji wśród studentów: „Zasady i podstawy polityki socjalizmu personalistycznego”, a także „Marksizm stalinowski jako teoretyczna podstawa socjalistycznego »uzdrowienia« świata”. W 1951 r. powstała także broszura: „Socjalizm personalistyczny”, która składała się z następujących części: „Socjalistyczny program polityczny, Elementy światopoglądowej więzi, Filozofia społeczna socjalizmu, Socjotechnika jako ideał, Socjaliści i socjalizm, Socjalistyczna koncepcja polityczna”. 14 lutego 1951 r. odbyło się zebranie u J. Matejki, w którym uczestniczyli: C. Czapów, J. Kubin, S. Manturzewski, A. Rażniewski, Z. Skórzyński, J. Dąbski. Skrytykowano wówczas pracę C. Czapówa, zarzucając jej „brak perspektywy historycznej, amatorstwo, brak oceny rzeczywistości oraz spekulatywność” (IPN BU 01224/5, k. 55–56). Niestety nie udało się odnaleźć kopii owego opracowania³. W raporcie „Popiela” możemy odczytać wyłącznie jego streszczenie rozmowy na ten temat z C. Czapómem, która miała miejsce 18 marca 1951 r.: „Jestem socjalistą i stoję na stanowisku katolickim, dlatego mogę mówić o socjalizmie w sensie humanistycznym i społecznym bez zajmowania stanowiska materialistycznego. W chwili obecnej do socjalistów są różne drogi... Można stać na stanowisku [...] międzynarodówki, która ogłosiła [...] deklarację w Kopenhadze i jest związana z Partią Pracy (COMISCO). Badają w tej chwili zagadnienie własności i rozwiązanie problemów produkcji na stanowisku innym niż upaństwowienie. Zdaniem Mannheima upaństwowienie przemysłu i etap przejściowy przewidywany przy budowie komunizmu przez Lenina jest błędem – w praktyce bowiem grupa ludzi dochodząca do władzy w państwie totalnym chce władzę utrzymać i klasa robotnicza jest w praktyce wyzyskiwana, nie ma żadnej poprawy bytowej. Taki błąd popełniono w ZSRR, który przechodzi okres imperializmu i totalizmu. Rozwiązania problemu produkcji trzeba szukać w spółdzielczości i w oparciu o Związki Zawodowe – w zakładach produkcyjnych Rady Zakładowe stawałyby się współwłaścicielami zakładu produkcyjnego. Kierowanie tymi procesami winno spoczywać w rękach socjotechników. W wypadku, gdyby stanowisko stawiania na COMISCO było najlepsze, trzeba przyjąć taką zasadę,

³ Przytoczone w artykule tytuły prac C. Czapówa nie zostały odnalezione przez autorkę tekstu w archiwach IPN, AAN, AUW. W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę na artykuły opublikowane przez C. Czapówa: w „Dziś i Jutro” z 1950 r. – *Ubodzy duchem*, a także: *Na szlaku zasadniczego sporu* w „Po Prostu. Tygodnik studenta i młodej inteligencji”, 46, 1956. Są one swoistymi szkicami, w których prezentuje swą „personalistyczną” postawę wobec zagadnień społecznych, politycznych oraz kulturalnych.

że w razie konfliktu korzystniejsze dla nas jest zwycięstwo państw zachodnich. W naszych warunkach, w ramach COMISCO powstać musiałaby pewna frakcja w związku z odrębnością naszych warunków. Podstawą jest socjalistyczny humanizm i teoria Mannheima. Istnieje jeszcze druga droga Tita i innych, lecz oczywiście nie jest rozwiązaniem ostatecznym, ponieważ nie jest też dość humanistyczna. [...] Najlepsze jest COMISCO – to stanowisko jest do naszej pracy [...]. Wrogiem przede wszystkim jest kapitalizm i burżuazja oraz wszelki totalizm i faszyzm” (IPN BU 01224/5, k. 57–58). Oczywiście trudno powiedzieć na ile jest to rzetelna wypowiedź C. Czapówa, a na ile są to mocne przejawy autorstwa raportu.

Warto zasygnalizować także zebranie, które odbyło się 25 maja 1951 r. w mieszkaniu C. Czapówa, a w którym uczestniczyli: S. Stomma i J. Turowicz. Dyskutowano wówczas o założeniach przedstawionych w pracy C. Czapówa o polityce personalistycznej. W spotkaniu tym uczestniczyli także: Z. Skórzyński, A. Matejko, J. J. Lipski, S. Manturzewski, A. Podgórecki. Dyskusja dotyczyła rozumienia pojęć socjalizmu oraz personalizmu. Pomimo krytycznych uwag ze strony S. Stommy, ocenił on pracę Czapówa „jako ciekawą i godną przedyskutowania, natomiast Turowicz wyraźnie powiedział o potrzebie wypracowania w Polsce własnej koncepcji”.

Ta intensywna praca nad broszurą C. Czapówa przełożyła się na niemożność regularnej pracy w ramach seminarium. Niemniej 27 marca 1951 r. S. Manturzewski w mieszkaniu J. J. Lipskiego wygłosił referat pt.: „Eksperyment kulturowy w badaniu zachowań beztradycyjnych”, nad którym oczywiście dyskutowali stali uczestnicy seminarium. Miesiąc później odbyło się kolejne seminarium, na którym to A. Podgórecki referował na temat metodologii Leona Petrażyckiego (IPN BU 01224/5, k. 72–73). Po tak zintensyfikowanych działaniach można zauważyć, iż w 1951 r. aktywność grupy „Personalistów” szła dwutorowo. Utrzymano seminarium z nauk społecznych, a także prowadzone były dyskusje nad programem, który przygotował C. Czapów. Taki wniosek można wysunąć z dokumentów zebranych w czasie śledztwa w 1953 r. Swoistym preludium do policyjnego uderzenia w członków grupy „Personalistów” był „Wniosek o częściową likwidację agenturalnego rozpracowania kryptonim „Wilki” z 29 sierpnia 1953 r. Zawarte w nim informacje w dużej mierze pokrywają się z tymi, które zebrano już w 1951 r. Niemniej to w tym dokumencie pojawia się zapis „zdjąć tajnie Czapowa” i jeśli się uda zwerbować go na agenta, po czym podjąć taką próbę wobec Z. Skórzyńskiego i A. Rażniewskiego (IPN BU 01224/5, k. 293–297). Czesław Czapów został zatrzymany 06 września 1953 r.⁴ i umieszczony w Areszcie w Warszawie. Nie jest znana dokładna data opuszczenia przez niego więzienia – wiadomo jednak, iż był to koniec grudnia 1953 r. (IPN BU 00 1043/3928 3956/I k.41–43) w związku

.....

⁴ Nie odnaleziono dotychczas protokołów przesłuchań C. Czapówa, a jedynie złożone przez niego „Oświadczenie”, do którego pojawiają się odwołania w prezentowanej pracy. Jest to okres w życiu C. Czapówa, który obecnie stanowi kolejny etap badań naukowych.

z tym, iż władze bezpieczeństwa nie podjęły decyzji o procesie. „Ale pewien efekt został jednak przez policję osiągnięty. Dokładna dokumentacja ubowska większości naszych spotkań, poczynañ, wielu poufnych rozmów itp. spowodowała wśród nas – na okres dwuletni – ograniczenie częstości kontaktów i rozmów, swoiste zamknięcie się w sobie, w swych rodzinach, w gronach osób najbardziej zaufanych [...] Wchodziliśmy w okres, w którym ówczesna władza starała się kontrolować każdy przejaw niezależnego życia społecznego. Kontrolować – to znaczyło nie dopuszczać albo faktycznie tym procesem sterować, łamiąc ludzi i zmuszając ich do służenia w podwójnej roli” (Skórzyński 2003, s. 66). I tak C. Czapów nieustannie nękanym i szantażowanym ze strony UB postanowił się bronić, pozorując własne samobójstwo (w nurtach rzeki), aby potem, zmieniając swą powierzchowność, a także wielokrotnie miejsce zamieszkania, ukrywać się aż do czasów odwilży. Gdy postanowił powrócić, „licząc, że Jego sprawa przyschła” (Jawłowska 2003, s. 63) rozpoczął pracę w PAX-ie, a w 1961 r. powrócił do pracy w Uniwersytecie Warszawskim na stanowisko starszego asystenta w Katedrze Pedagogiki Specjalnej (AUW, K. 13068, k. 3). „Mylił się jednak, sądząc, że przestano się Nim interesować. Był pilnowany i śpętany do końca życia. Przypominano Mu o tym, gdy tylko działo się coś naruszającego »naturalny« porządek rzeczywistości PRL-u. Nie mógł robić tego, co było Jego prawdziwym powołaniem – uprawiać polityki rozumianej w duchu Hannah Arendt jako tworzenie ludzkiego świata” (Jawłowska 2003).

* * *

W kolejnych latach C. Czapów włączył się w działalność Klubu Krzywego Koła, który powstał wiosną 1955 r. z inicjatywy Ewy i Juliusza Garzteckich. Miejszem spotkań było ich mieszkanie mieszczące się na ul. Krzywe Koło w Warszawie (stąd nazwa klubu). Początkowo koncentrowano się na wygłaszaniu referatów, których tematów dotyczyły przede wszystkim zagadnień kultury. To właśnie w Klubie Krzywego Koła kontynuowana była działalność dawnych uczestników grupy personalistów w tym C. Czapowa, którzy skupili się w Sekcji Diagnostyki Społecznej (IPN 0204/1421, t.1, k. 354). Dodatkowo zaangażował się w pracę Polskiego Radia – początkowo w Biurze Listów – a następnie w utworzonym Ośrodku Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radiu. Kierując nim, wykonano w czerwcu 1958 r. pierwszy ogólnopolski sondaż nt.: „Stosunek do nowej polityki mieszkaniowej”⁵. W obszarze działalności naukowej włączył się w badania zespołowe nad grupami chuligańskimi wraz ze S. Manturzewskim – organizowane w kierowanej przez prof. B. Suchodolskiego Katedrze Pedagogiki Ogólnej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, kontynuowane później od 1960 r. w Katedrze Pedagogiki Specjalnej UW. Ich podsumowaniem stała się książka ich autorstwa

⁵ C. Czapów przygotował na podstawie tego sondażu artykuł: *Ludzie chcą mieszkać* opublikowany w „Przeglądzie Kulturalnym”, 43, 1958.

„Niebezpieczne ulice. U źródeł chuligaństwa. Materiały i refleksje” opublikowana w 1960 r. Stała się ona jednocześnie inspiracją do kontynuowania badań i przygotowania rozprawy doktorskiej nt.: „Problemy chuligańskiej podkultury – teoretyczne podstawy resocjalizacji młodzieży ze środowiska chuligańskiego” (pod kierunkiem doc. dr S. Jedlewskiego⁶), która nie została jednak opublikowana (AUW, WPP-dr 104, knlb.).

Abstract: Czesław Czapów – a man of action – as the organizer of the opposition discussion club Personalists (1950–1953)

The present paper deals with the area of activity of Czesław Czapów which is associated with his co-creation of the opposition discussion club called Personalists. They were an unusually interesting group of people with roots in Warsaw student organizations and the Logofag Club. Their idea was an intellectual search related to the area of social sciences. Besides, they opposed to the Stalinist model, which was being imposed on the social sciences, as well as searched for a certain system of social values, which, while remaining left-wing, protected and defended human rights, and above all enabled the cooperation of believers and non-believers.

Key words: personalism, discussion club, Personalists.

Bibliografia

- [1] Flores d'Arcais G., 1981, *Linee di una pedagogia della persona*, *Rassegna di Pedagogia*, „Pädagogische Umschau”, 39, 1.
- [2] Guardini R., 1939, *Welt und Person. Versuche zur christlichen Lehre vom Menschen*, Würzburg.
- [3] Guardini R., 1964, *Scritti filosofici*, t. 2, Milano.
- [4] Herbert Z., *Przesłanie Pana Cogito*, [w]: *Pan Cogito*, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 1988.
- [5] Jawłowska A., 2003, *Stawek (wspomnienie o Czesławie Czapowie)*, [w]: *Czesław Czapów 1925–1980. Świadectwa trzech pokoleń*, (red.) W. Kaczyńska, Wyd. UW, Warszawa.
- [6] Jawłowska A., Cygankiewicz-Cedro T., Sęp L. (red.), 2000, *Wiktoria Czapów: 1886–1975*, WSP, Kielce.
- [7] Kalinowski M., Pełka J., 1996, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Wyd. APS, Warszawa.
- [8] Kowalczyk S., 1997, *Personalistyczno-integralna koncepcja człowieka J. Maritaina*, „Pielęgniarstwo. Problemy Dydaktyczno-Medyczne”, 6 (35).
- [9] Manturzewski S., 2003, *Intelektualista na luzie (wspomnienia o moim Przyjacielu)*, [w]: *Czesław Czapów 1925–1980. Świadectwa trzech pokoleń*, (red.) W. Kaczyńska, Wyd. UW, Warszawa.
- [10] Maritain J., 1935, *Freedom in the Modern World*, London.
- [11] Maritain J., 1947, *La personne et le bien commune*, Paris.

.....

⁶ Obrona rozprawy doktorskiej odbyła się 29 czerwca 1965 r.

- [12] Matejko A., 2003, *Człowiek dobrego czynu*, [w]: *Czesław Czapów 1925–1980. Świadectwa trzech pokoleń*, (red.) W. Kaczyńska, Wyd. UW, Warszawa.
- [13] Mounier E., *Manifesto al servizio del personalismo comunitario*, Editrice Ecumenica, Bari.
- [14] Mrówczyński T., 1964, *Personalizm Maritaina i współczesna myśl katolicka*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- [15] Nowak M., 2019, *Personalizm w myśli filozoficznej a personalizm pedagogiczny*, [w]: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, (red.) B. Śliwerski, Z. Kwieciński, PWN, Warszawa.
- [16] Rozmarynowicz A., 1996, *Klub Logofagów. Wspomnienia*, Wyd. Znak, Kraków.
- [17] Skórzyński Z., 1996, *Logofadzy i ciąg dalszy. Reduty polskiej inteligencji*, „Rzeczpospolita”, nr 256, dodatek: „Plus Minus” 44, 16–18.
- [18] Skórzyński Z., 2003, *O klubach opozycyjnej młodzieży i o popaździernikowych inicjatywach badawczych Czesława Czapówa*, [w]: *Czesław Czapów 1925–1980. Świadectwa trzech pokoleń*, (red.) W. Kaczyńska, Wyd. UW, Warszawa.
- [19] Skuza A., 2020a, *Czesław Czapów – „w drodze” ku mistrzostwu*, „Polska Myśl Pedagogiczna”, 6.
- [20] Skuza A., 2020b, *Działalność Czesława Czapówa w oddziałach partyzanckich na Kielecczyźnie w czasie drugiej wojny światowej (1939–1945)*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6.
- [21] Wintrop N., 1983, *Liberal Democratic Theory and Its Critics*, Taylor&Francis.

Materiały źródłowe

- [22] IPN BU 001043/3928, k. 15–21. „Oświadczenie” C. Czapówa z 07.09.1953 r.
- [23] IPN BU 001043/3928, k. 291. „Pawiany” – maszynopis sygnowany inicjałem M. – używanym przez J. Krasnowolskiego.
- [24] IPN BU 01224/5, „Zeznania własne” Zygmunta Skórzyńskiego (1953 r.)
- [25] IPN BU 01224/5, „Zeznania własne” Andrzeja Rażniewskiego (1953 r.)
- [26] IPN BU 01224/5, „Zeznania własne” Jerzy Kubin (1953 r.)
- [27] IPN BU 01224/5, „Streszczenie materiałów dotyczące agenturalnego opracowania pod krypt. »Wilki«” z 19.04.1951 r.
- [28] IPN BU 01224/5, „Uzupełnienie streszczenia materiałów dotyczące agenturalnego opracowania pod krypt. »Wilki” za okres od kwietnia 1951 r.” – maszynopis z 01.11.1951 r.
- [29] IPN BU 01224/5, „Wniosek o częściową likwidację agenturalnego rozpracowania kryptonim »Wilki«” z 29.08.1953 r.
- [30] IPN BU 0204/1421, t. 1.
- [31] AUW, K. 13068, Akta pracownicze. Czesław Czapów.
- [32] AUW, WPP-dr 104, knlb, Akta przewodu doktorskiego, Czapów Czesław.